

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ і НАУКИ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад

“Донбаський державний педагогічний університет”

**ГУМАНІЗАЦІЯ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ**

Збірник наукових праць

**Виходить 6 разів на рік
Заснований у вересні 1996 р.**

№ 3 (89) 2018

За загальною редакцією проф. В. І. СИПЧЕНКА

**Харків
ТОВ «Видавництво НТМТ»
2018**

УДК 371.13

Засновник, редакція –
Державний вищий навчальний заклад
“Донбаський державний педагогічний університет” (ДДПУ)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21279-11079ПР, видано 26.03.2015 р.
Державною реєстраційною службою України

Затверджено Рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 30.06.2015 р.
як наукове фахове видання із педагогічних наук

Збірник наукових праць містить результати дисертацій аспірантів, здобувачів, які вивчають проблеми розвитку сучасної освіти та науково-педагогічної думки в теоретичному, історичному та практичному аспекті; у виданні висвітлено наукові здобутки, практичні рекомендації учених, які працюють у науково-дослідних установах і вищих навчальних закладах національної системи освіти та зарубіжжя; представлено дослідження із проблем вищої школи, інтеграції України до європейського та світового освітнього простору.

The collection of scientific papers contains the results of the theses of the postgraduates, researchers who study the problems of modern education and scientific-pedagogical ideas in the theoretical, historical and practical aspect; in the publication there are covered the scientific achievements and practical recommendations of the scientists working at research institutions and universities of the national education system and abroad; it is presented the research on the problems of higher school, Ukraine's integration into the European and global educational space.

Статті друкуються в авторській редакції. Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори публікацій.

Друкується за рішенням Вченої ради
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”
(протокол № 10 від 26.06.2018 р.)

Адреса редакції:

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
вул. генерала Батюка, 19,
м. Слов'янськ, Донецької області, Україна, 84116.
Тел.: + 380509898962 (в робочі дні та години).
E-mail: kaf.phsdspu@gmail.com.

12. Matveeva G. M. Decoration of Russian ships. L.: Shipbuilding. 1979. 224p.
13. Mitrofanov V. P., Mitrofanov P. S. School afloat. Educational sailing fleet XVIII – XX centuries. - L.: Shipbuilding., 1989. - 233 p.
14. Shuang EVG. In Argentina on the sailboat "Comrade". L.: Izd-lipped profsovet. 1928. 256 p.

(перекладено на англ. особисто автором).

УДК [377.8:281.93](477)(09) "18"

ТВЕРДОХЛІБ Тетяна

канд. пед. наук, докторантка кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

вул. Алчевських, 29, Харків, Україна, 61002

E-mail: tst.khnpu@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В СЕРЕДНІХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)

Анотація. У статті на основі аналізу першоджерел і джерелознавчої літератури узагальнено досвід організації педагогічної практики в духовних семінаріях, єпархіальних жіночих училищах, жіночих училищах духовного відомства, які функціонували в українських губерніях Російської імперії. Запропоновано педагогічно цінні напрацювання викладачів церковних середніх освітніх закладів останньої чверті ХІХ століття в означеному аспекті варто творчо актуалізувати в сучасних педагогічних закладах вищої освіти з метою вдосконалення організації педагогічної практики.

© Твердохліб Т., 2018

Визначено основні чинники, які сприяли підвищенню ефективності педагогічної практики в середніх школах Православної Церкви в досліджуваний період. Автором доведено вирішальне значення відкриття при них зразкових церковно-приходських шкіл, що мали часткове державне фінансування, у підвищенні якості організації означеної практики. Встановлено також позитивний вплив на розвиток педагогічної практики у навчальних закладах Православної Церкви наказів та розпоряджень Святого Синоду. Ґрунтуючись на аналізі документації, представленої в духовних періодичних виданнях, архівних матеріалів, виокремлено і схарактеризовано форми та методи проведення педагогічної практики в духовних семінаріях. На основі вивчення звітів про діяльність єпархіальних жіночих училищ, жіночих училищ духовного відомства, нормативних актів Святого Синоду, звітів про стан зразкових шкіл, а також джерелознавчої літератури розкрито особливості реалізації основних форм і методів організації педагогічної практики в жіночих училищах Православної Церкви. Визначено найбільш розповсюджені з них, висвітлено переваги та недоліки застосування окремих форм і методів. Представлено систему проходження педагогічної практики ученицями Харківського єпархіального жіночого училища. Зазначено про практичну підготовку до педагогічної діяльності на базі окремих церковних жіночих навчальних закладів пепінєрок. На прикладі Полтавського єпархіального жіночого училища показано зміст їхньої педагогічної практики.

Ключові слова: духовна семінарія, єпархіальне жіноче училище, жіночий навчальний заклад, зразкова церковно-приходська школа, педагогічна практика, Православна Церква.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Уміння і навички — важлива складова змісту вищої освіти. Оптимальні умови для їх формування створюються завдяки практиці. На державному рівні визнається її суттєве значення для майбутнього фахівця. Так, у статті 51 Закону України «Про вищу освіту» вимагається здійснення практичної підготовки осіб, які навчаються у закладах вищої освіти. Особливе значення практика має для майбутнього вчителя, оскільки дає можливість не тільки сформулювати необхідні вміння і навички, а й переконатися у правильності вибору професії. З метою вдосконалення організації педагогічної практики необхідно реалізовувати розробки сучасних українських науковців, враховувати зарубіжний і власний педагогічний досвід. Зокрема, заслуговує на творчу актуалізацію досвід організації педагогічної практики в середніх навчальних закладах Православної Церкви в останній чверті XIX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання організації педагогічної практики опосередковано відображено в роботах з історії педагогічної освіти І. Важинського, Ш. Ганеліна, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, М. Кушкова, М. Левченко, Т. Стоян, М. Ескіна, Г. Яковенко, М. Ярмаченка та інших. У дисертаційній роботі О. Лук'янченко розкрито проблему організації педагогічної практики в різних типах педагогічних навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX ст.). Дослідниця вивчала особливості організації педагогічної практики лише в таких середніх освітніх закладах, як жіночі

гімназії. Духовні семінарії, єпархіальні жіночі училища, жіночі училища духовного відомства у даному аспекті не розглядались.

Формування цілей статті. Мета статті – схарактеризувати розвиток організації педагогічної практики в середніх освітніх закладах Православної Церкви в досліджуваній період, визначити і розкрити застосовувані форми та методи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В останній чверті XIX ст. Православна Церква Російської імперії мала власну систему освіти, до складу якої входили початкові, середні та вищі навчальні заклади. Щоб забезпечити їх педагогічними кадрами, освітні установи духовного відомства надавали педагогічну освіту своїм вихованцям. Духовні семінарії, єпархіальні жіночі училища, жіночі училища духовного відомства, тобто середні освітні заклади, готували вчителів початкової школи. Важливе місце в його підготовці відводилося педагогічній практиці.

У семінаріях вивчення дидактики доповнювалося педагогічною практикою. На відміну від другої половини 60-х – 1884 рр. XIX ст., коли при семінаріях функціонували переважно недільні та святкові школи, статутом 1884 року передбачалося створення для практичних занять вихованців 5 і 6 класів виключно щоденних початкових шкіл [1, с. 444]. Якщо раніше школи при семінаріях у більшості випадків не мали фінансування, а організація навчального процесу в них повністю покладалась на викладача педагогіки і семінаристів, то в досліджуваній період відбулися кардинальні позитивні зміни: створювалися зразкові початкові школи, що фінансувалися Св. Синодом, і на них витрачалися кошти з єпархіальних прибутків. Зазвичай на школу духовне відомство виділяло 1000 рублів. У кожному такому початковому навчальному закладі працювали законовчитель і вчитель, а

керівництво школою покладалось на учителя дидактики. Ці освітні установи створювалися «по типу церковно-приходських шкіл» і мали бути зразком для інших подібних закладів єпархії [2, с. 381; 3, с. 343]. Щоправда, відкриття зразкових початкових шкіл розтягнулося на декілька років. Встановлено, що у 1885 році почали працювати школи при Чернігівській та Катеринославській духовних семінаріях, у 1886 – при Полтавській, у 1887 – при Подільській і Харківській духовних семінаріях.

Вивчення нормативних актів Св. Синоду [1, с. 445; 4, с. 2; 3; 5], діловодної документації [6, арк. 7-8; 7, арк. 11], а також праць, що стосувалися історії зразкових шкіл при окремих православних семінаріях [8, с. 453; 9, с. 294], дало можливість визначити форми та методи організації педагогічної практики в духовних семінаріях. З незначними відхиленнями у більшості середніх духовних навчальних закладів у 5 класі семінаристи переважно залучалися до спостережень за роботою законовчителя і учителя, а у 6 – до проведення пробних і, так званих, «вечірніх уроків» або репетицій. Інколи, як у Київській духовній семінарії, учні середніх духовних шкіл на основі своїх спостережень складали звіти, де висвітлювали зміст уроків, прийоми викладання, дисциплінарні заходи учителя [6, арк. 7; 7, арк. 11]. «Вечірні уроки» передбачали повторення навчального матеріалу, що вивчався вранці, виконання домашніх завдань учнями початкової школи. Більш складними для проведення були пробні уроки. Семінаристи розробляли конспекти цих занять і проводили їх в присутності учителів, викладача дидактики та інших семінаристів. У кожній семінарії викладач дидактики уважно слідкував, щоб семінаристи отримали досвід проведення уроків з усіх предметів курсу церковно-приходської школи.

Св. Синод розумів важливість педагогічної практики для випускників семінарій, тому постійно опікувався її вдосконаленням.

Зокрема, про це свідчить його наказ від 20 квітня – 11 травня 1890 року № 900. Відповідно до нього Правління семінарії зобов'язували слідкувати, щоб, виставляючи підсумкові оцінки з дидактики, викладачі враховували результати занять вихованців 5 і 6 класів у зразкових школах [4, с. 2; 5]. Також особливу увагу Св. Синоду до педагогічної практики семінаристів підтверджували визначення циркуляру по духовно-навчальному відомству № 11 за 1892 рік. За ним дозволялося: за встановленою чергою призначати вихованців 6 класу до занять у зразковій школі впродовж цілого навчального дня. Виходило так, що кожен семінарист приблизно один раз на місяць замість уроків відвідував початковий навчальний заклад, де проходив педагогічну практику [5, с. 4].

Традиційно в жіночих навчальних закладах Православної Церкви до теоретичних занять із педагогіки та дидактики додавалися практичні заняття в початковій школі. Як і в духовних семінаріях, рівень організації педагогічної практики підвищився. Цьому сприяв наказ Св. Синоду від 20 квітня – 11 травня 1890 року про врахування оцінок з педагогічної практики при виставленні в атестат бала за дидактику [10, с. 3]. Але найбільше значення в даному контексті мало відкриття при церковних жіночих училищах зразкових церковно-приходських шкіл, у яких була достатня матеріальна база і фінансова підтримка. До їх відкриття вихованки середніх жіночих навчальних закладів найчастіше практикувалися у власних церковно-приходських школах, які мали слабе матеріальне забезпечення, оскільки, в основному, фінансувалися лише училищем. Так, наприклад, було в Харківському жіночому єпархіальному училищі [11, с. 393]. За умови відсутності такої школи, адміністрації училищ змушені були домовлятися про практику своїх учениць у початкових школах інших освітніх установ. Зокрема, вихованки

Катеринославського єпархіального жіночого училища до 1890 р. з метою практичних занять відвідували почергово групами зразкову школу для хлопчиків при місцевій духовній семінарії, яка розташовувалася у приміщенні чоловічого духовного училища.

Оскільки відкриття зразкових початкових шкіл вимагало додаткових грошових витрат, то їх відкриття розтягнулося у часі. Точно відомо, що при Таврійському жіночому єпархіальному училищі такий освітній заклад було відкрито у 1887 р. [12, с. 234], при Полтавському – також у 1887 р. [13, с. 662], при Катеринославському – в 1890 р. [14, с. 31], при Тульчинському – у 1892 р. [15, с. 216]. А при аналогічній навчальній установі м. Харкова однокласна церковно-приходська школа отримала статус зразкової лише у 1896 р. [11, с. 394].

У кожному жіночому освітньому закладі Православної Церкви в досліджуваний період була розроблена власна система проходження педагогічної практики ученицями. Одна з найбільш продуманих була реалізована в Харківському жіночому єпархіальному училищі. За нею щодня 2 вихованки 5 класу з 9.00 до 13.00 вели спостереження за проведенням уроків у церковно-приходській школі. Паралельно з ученицями 5 класу стільки ж часу витрачали 2 вихованки 6 класу на допомогу під час уроків учительці та викладачеві закону Божого. Дівчата роздавали посібники і підручники, інші засоби навчання, наглядали за учнями, коли вчителька працювала з іншим відділенням, між уроками записували детальні конспекти уроків учителів у класний журнал. Окрім того, учениці 6 класу з 15. 00 до 17. 00 щодня здійснювали «репетиції» уроків, тобто вони повторювали з дітьми навчальний матеріал, який учителька пояснювала в першій половині дня (спочатку працювали з групою дітей (3-5 учнів), а потім кожна вихованка з окремим відділенням).

І лише з другого тижня великого поста і до кінця навчального року в училищі вихованки 6 класу по черзі вранці проводили самостійні уроки в школі. Це були уроки арифметики, російської і церковнослов'янської мов. Попередньо дівчата під керівництвом завідувача школи або вчительки склали план заняття. Ці уроки, за можливості, давались у присутності всіх вихованок 6 класу училища і після закінчення аналізувались завідувачем школи або учителькою [16, с. 67-68]

Педагогічна практика учениць жіночих освітніх установ Православної Церкви передбачала найбільше часу на спостереження і репетиції уроків. Так, у Тульчинському єпархіальному жіночому училищі на спостереження вихованок училища за навчально-виховним процесом у зразковій школі відводився навчальний рік (2 семестр у 5 і 1 семестр у 6 класі). Це відбувалось щоденно групами учениць училища. Шестикласниці звітували про свої спостереження викладачу дидактики, «пояснюючи сенс і мету прийомів навчання, що практикувались у школі» [15, с. 217]. У такому ж училищі м. Катеринослав щоденно 2 вихованки (одна з 5 і одна з 6 класу) були присутні на уроках у школі і спостерігали за їх проведенням [14, с. 31]. Практичні заняття в школі вихованок 6 і 5 класу Черніговського єпархіального жіночого училища також не були винятком. Дівчата два рази на тиждень у вільний від занять час усім класом повинні були вести спостереження за проведенням зразкового уроку вчителькою школи. Окрім того, щодня цей початковий навчальний заклад з метою докладного ознайомлення з особливостями навчального процесу відвідували по чергово 2 вихованки і були присутні там упродовж усього навчального дня [17, с. 828]. У Таврійському єпархіальному жіночому училищі винятково на спостереження відводилося друге півріччя в 5 класі. Воно обмежувалося відвідуванням зразкових уроків, які давав викладач педагогіки або пробних

занять вихованок випускного класу [18, с. 66]. Практика учениць Полтавського єпархіального жіночого училища передбачалась тільки у 6 класі. Перші два тижні вихованки училища відвідували початкову школу лише як слухачі і спостерігачі, а потім додавалось проведення уроків. У школі вихованки мали уважно стежити за викладанням законовчителя і вчительки, спостерігаючи за змістом і структурою їхніх уроків, методами і прийомами навчання. Також практикантки відмічали, наскільки учениці засвоювали навчальний матеріал, чи були діти уважні на уроках тощо. З метою аналізу спостережень вихованок училища викладач дидактики вимагав від практиканток писати звіти, проводив бесіди на заняттях із дидактики [19, с. 932; 20, с. 838].

Репетиціям у середині 80-х – першій половині 90-х років найбільше уваги приділялось у Катеринославському єпархіальному жіночому училищі (організовувалися у 5 і 6 класах), у Тульчинському єпархіальному жіночому училищі (організовувалися у 6 класі), і аналогічному навчальному закладі м. Харкова (організовувалися у 6 класі). Разом із тим були жіночі училища Православної Церкви, де репетиції не практикувалися. Наприклад, Таврійське єпархіальне жіноче училище [12, с. 235] і Полтавське єпархіальне жіноче училище [20, с. 838].

До проведення уроків, на відміну від організації репетицій, залучалися практикантки усіх жіночих навчальних закладів Православної Церкви. Щоправда, часу на проведення уроків виділялося недостатньо і вихованки мали можливість провести лише декілька занять. Так, у єпархіальному жіночому училищі м. Полтава за 1892-1893 навчальний рік учениці всього провели 160 уроків, тобто не більше 5 кожна [19, с. 932]. А у Таврійському єпархіальному жіночому училищі впродовж усього терміну практики вихованки проводили лише по 2 уроки [18, с. 66]. В основному, дівчатам

надавалась допомога у складанні конспектів уроків, у присутності педагогів школи та училища вони проводили заняття і по завершенню відбувався їхній детальний аналіз [15, с. 217-218; 17, с. 828; 21, с. 108].

Окрім зазначених форм організації педагогічної практики, вихованки жіночих училищ Православної Церкви залучались до чергувань у школі [18, с. 66], ознайомлювались зі складанням щотижневого розкладу уроків у церковно-приходській школі, річних звітних відомостей, з веденням класного журналу, бібліотечного каталогу і майнової шкільної книги [20, с. 839]. Дуже рідко практикантки екзамували школярів початкової школи, вели щоденники своїх занять, які переглядались і оцінювались керівником школи [14, с. 31].

У деяких церковних жіночих училищах педагогічну практику проходили не тільки їхні вихованки, а й пепіньєрки. Так називали випускниць закритих середніх навчальних закладів, яких залишали в них для педагогічної практики. Наприклад, у Київському жіночому училищі духовного відомства у 1885-1886 навчальному році було 7 пепіньєрок. А у Полтавському єпархіальному жіночому училищі у 1892-1893 навчальному році їх було 4 [19, с. 933]. В останньому навчальному закладі викладач дидактики В. Щеглов для пепіньєрок склав правила проходження практики. Їх розглянула особлива комісія викладачів під керівництвом начальниці училища, і затвердив місцевий архієрей. За цими правилами щоденно 1 з пепіньєрок була присутня в якості помічниці учительки, яка мала можливість стежити за процесом навчання в школі. Такі практикантки проводили уроки з усіх предметів шкільного курсу. Також пепіньєрки організовували заняття, якщо вчителька хворіла. Усього за 1892-1893 навчальний рік 4 пепіньєрки провели 18 уроків [19, с. 933], що,

на наш погляд, надзвичайно мало і не давало можливості повною мірою підготуватись до майбутньої педагогічної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Нами встановлено, що рівень організації педагогічної практики в досліджуваній період підвищився. Вихованцям освітніх установ Православної Церкви були створені кращі умови для набуття педагогічних умінь і навичок. Це відбулося завдяки заміні недільних шкіл при семінаріях щоденними зразковими початковими навчальними закладами, введенню зразкових церковно-приходських шкіл при жіночих єпархіальних училищах і жіночих училищах духовного відомства. Зростанню якості проведення педагогічної практики сприяли заходи Св. Синоду, спрямовані на підвищення її значення у навчальному процесі.

Основними формами та методами організації педагогічної практики в середніх освітніх закладах Православної Церкви в останній чверті XIX ст. визначено педагогічні спостереження, складання звітів, підготовка конспектів пробних занять, проведення пробних уроків, ознайомлення з веденням шкільної документації, проведення репетицій. Остання форма була найбільш специфічною і передбачала організацію виконання домашніх завдань школярами, повторення навчального матеріалу, що вивчався вранці.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей підготовки до морально-релігійного виховання пастви у православних духовних навчальних закладах (остання чверть XIX ст.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Высочайше утвержденные: I. Устав Православных духовных семинарий и II. Устав духовных училищ. 2401 – 22 августа (1884 г.) // Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание третье: 1.03.1881 –

- 1913 г. СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, – Т. 4: – 1884. – С. 437-455.
2. Образцовые начальные школы при духовных семинариях. // Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1886. – № 15. – С. 381.
 3. Правила для образцовых начальных школ при духовных семинариях. // Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1886. – № 15. – С. 342-344.
 4. Определение Святейшего Синода от 20 апреля – 11 мая 1890 года № 900 по вопросу касательно внесения в выдаваемое окончившим курс воспитанникам духовных семинарий аттестаты и свидетельства отметок о практических занятиях их в образцовых при семинариях школах. // Циркуляр по духовно-учебному ведомству. – 1890. – № 7. – С. 1-2.
 5. Определение Святейшего Синода. // Циркуляр по духовно-учебному ведомству. – 1892. – № 11. – С. 4.
 6. Центральний державний історичний архів України м. Київ (ЦДІАК України), ф. 712, оп. 3 (1890), спр. 41, Дело № 41 Правления Киевской духовной семинарии о состоянии образцовой школы при семинарии за 1890 г., 8 арк.
 7. ЦДІАК України, ф. 712, оп. 3 (1889), спр. 9, Дело № 9 Правления Киевской духовной семинарии об образцовой школе при семинарии за 1889 г., 24 арк.
 8. Десятилетие образцовой школы при Харьковской духовной семинарии. // Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1897. – № 17. – С. 451-455.
 9. Образцовая церковно-приходская школа при Полтавской духовной семинарии (1886–1896). // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1896. – № 10. – С. 288-294.

10. Отчет о состоянии Харьковского епархиального женского училища по учебной и нравственно-воспитательной частям за 1890-1891 учебный год. // Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1892. – № 1. – С. 1-10.
11. Твердохліб Т. С. Діяльність початкової школи при Харківському епархіальному жіночому училищі. // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Запоріжжя: КПУ, – 2016. – Вип. – 51 (104). – С. 391-399.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_51_55
12. Об учреждении образцовой начальной школы при Таврическом епархиальном женском училище. // Херсонские епархиальные ведомости. – 1887. – №.12. – С. 234-236.
13. Щеглов В. Двадцатипятилетие Полтавского епархиального женского училища. // Полтавские Епархиальные Ведомости. Часть неофициальная. – 1894. – № 17. – С. 648-676.
14. Отчет о состоянии Екатеринославского епархиального женского училища за 1894-95 учебный год по учебно-воспитательной части. // Екатеринославские епархиальные ведомости. Отдел официальный. – 1896. – №.2. – С. 23-32.
15. Отчет о состоянии Тульчинского женского епархиального училища в учебно-воспитательном отношении за 1892-3 учебный год. // Подольские епархиальные ведомости. Отдел официальный. – 1894. – №.11. – С. 203-219.
16. Твердохліб Т. С. Організація педагогічної практики у Харківському епархіальному жіночому училищі (друга половина XIX – початок XX століття). // Народна освіта. – 2017. – Вип. 2. – С. 66-71.
URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4507

17. Отчет о состоянии образцовой начальной церковно-приходской школы при женском училище за 1890-1891 учебный год. // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1891. – № 23. – С. 824-832.
18. Костылева Е. В. Профессионально-педагогическая подготовка в Таврическом епархиальном женском училище (1866-1920). // Ученые записки Таврического национально университета имени В. И. Вернадского. Серия «проблемы средней и высшей школы» – 2013. – Т. 26 (65). – № 2. – С.56-69.
19. Образцовая начальная женская школа при Полтавском епархиальном женском училище // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1893. – № 23. – С. 924-936.
20. Щеглов В. Двадцатипятилетие Полтавского епархиального женского училища. // Полтавские Епархиальные Ведомости. Часть неофициальная. – 1894. – № 20. – С. 809-839.
21. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища за 1889-90 учебный год. // Херсонские епархиальные ведомости. – 1890. – №.7. – С. 107-112.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2018.

ТВЕРДОХЛЕБ Татьяна

канд. пед. наук, докторантка кафедры общей педагогики и педагогики высшей школы, Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды (г. Харьков, Украина)

ул. Ачевских, 29, г. Харьков, Украина, 61002

E-mail: tst.khnpu@gmail.com

**ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА В СРЕДНИХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ**

В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА (НА МАТЕРИАЛАХ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ)

Резюме. В статье на основе анализа первоисточников и источниковедческой литературы обобщен опыт организации педагогической практики в духовных семинариях, епархиальных женских училищах, женских училищах духовного ведомства, которые функционировали в украинских губерниях Российской империи. Предложено педагогически ценные наработки преподавателей церковных средних учебных заведений последней четверти XIX века в рассматриваемом аспекте, которые стоит творчески актуализировать в современных педагогических учреждениях высшего образования с целью совершенствования организации педагогической практики.

Определены основные факторы, которые способствовали повышению эффективности педагогической практики в средних школах Православной Церкви в исследуемый период. Автором доказано решающее значение открытия при них образцовых церковно-приходских школ, которые имели частичное государственное финансирование, в повышении качества организации указанной практики в этих образовательных учреждениях. Установлено также положительное влияние на развитие педагогической практики в учебных заведениях Православной Церкви приказов и распоряжений Святейшего Синода. Основываясь на анализе документации, представленной в духовных периодических изданиях, архивных материалах, выделены и раскрыты формы и методы проведения педагогической практики в духовных семинариях. На основе изучения отчетов о деятельности епархиальных женских училищ, женских училищ духовного ведомства, нормативных актов Святейшего Синода, отчетов о состоянии образцовых школ, а также источниковедческой литературы раскрыты особенности

реализации основных форм и методов организации педагогической практики в женских училищах Православной Церкви. Определены наиболее распространенные из них, освещены преимущества и недостатки применения отдельных форм и методов. Представлена система прохождения педагогической практики ученицами Харьковского епархиального женского училища. Упоминается о практической подготовке к педагогической деятельности на базе отдельных церковных женских учебных заведений пепиньерок. На примере Полтавского епархиального женского училища показано содержание их педагогической практики.

Ключевые слова: духовная семинария, епархиальное женское училище, образцовая церковно-приходская школа, педагогическая практика, Православная Церковь.

TVERDOKHLIB Tetiana

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.), a Doctoral Student, Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine.

Alchevskykh Street, 29, Kharkiv, Ukraine, 61002

E-mail: tst.khnpu@gmail.com

PEDAGOGICAL PRACTICE IN THE SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE LAST QUARTER OF THE 19TH CENTURY (ON THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN PROVINCES)

Abstract. Introduction. In order to improve the organization of pedagogical practice in modern pedagogical institutions of higher education, it is necessary to implement valuable lessons from the organization of pedagogical practice in secondary schools of the Orthodox Church in the last quarter of the nineteenth century.

Analysis of publications. The issue of organizing pedagogical practice is indirectly reflected in works on the history of pedagogical education by I. Vazhynskyi, O. Hluzman, N. Demianenko, M. Yevtukh and others, and also studied in detail in the work by O. Lukianchenko. However, O. Lukianchenko did not consider religious secondary educational institutions of the Orthodox Church in this aspect.

Purpose: to characterize the development of pedagogical practice in secondary educational institutions of the Orthodox Church in the period under research, to determine and reveal its forms, methods.

Results. In the last quarter of the nineteenth century, secondary educational institutions of the Orthodox Church trained teachers of primary school. An important place in their training was given to pedagogical practice. Everyday exemplary primary schools for which funding was provided were created for practical classes of students of grades 5 and 6 in the seminary since 1884. In most secondary schools, seminarists of the 5th grade were mostly involved in pedagogical observation, and seminarists of the 6th grade were drawn in conducting trial lessons and rehearsals. The order of the Holy Synod about taking into account the achievements of seminarists in the exemplary school when giving the final assessments on Didactics and other orders contributed to the quality organization of pedagogical practice.

An outstanding achievement of the women's schools of the Orthodox Church was the opening of exemplary parochial schools with sufficient material resources and financial support. The policy of the Holy Synod also contributed to the effectiveness of the pedagogical practice of students in schools. Conducting pedagogical observations and trial lessons, preparing their notes was mandatory for all trainees. In addition, they were involved in rehearsals. Pepinieres did their practical work in some church women's schools.

Conclusion. Thus, in the secondary educational institutions of the Orthodox Church, the level of organization of pedagogical practice in the period under research increased. Its main forms and methods have been determined to be pedagogical observations, making reports, preparing notes for trial lessons, conducting trial lessons and rehearsals.

Keywords: theological seminary, the diocesan women's college, the exemplary parochial school, pedagogical practice, the Orthodox Church.

REFERENCES

1. Vysochajshe utverzhdenye: I. Ustav Pravoslavnyh duhovnyh seminarij i II. Ustav duhovnyh uchilishh. 2401 – 22 avgusta (1884 g.) [Approved by Emperor: I. Statute of Orthodox Theological Seminaries and II. Statute of Religious Schools. 2401 – the 22nd of August (1884.)]. In Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii (Sobranie tret'e: 1.03.1881 – 1913 gg. T. 4. 437-455)SPb.: Tip. II Otd-nija sobstv. E. I. V. kanceljarii. [in Russian].
2. Obrazcovye nachal'nye shkoly pri duhovnyh seminarijah [Exemplary Primary Schools at Theological Seminaries]. (1886). Vera i razum. Listok dlja Har'kovskoj eparhii, 15, 381. [in Russian].
3. Pravila dlja obrazcovyh nachal'nih shkol pri duhovnyh seminarijah [Regulations for Exemplary Primary Schools at Theological Seminaries]. (1886). Vera i razum. Listok dlja Har'kovskoj eparhii, 15, 342-344. [in Russian].
4. Opredelenie Svjatejshego Sinoda ot 20 aprelja – 11 maja 1890 goda # 900 po voprosu kasatel'no vnesenija v vydavaemoe okonchivshim kurs vospitannikam duhovnyh seminarij attestaty i svidetel'stva otmetok o prakticheskikh zanjatijah ih v obrazcovyh pri seminarijah shkolah [Determination of the Holy Synod from the 20th of April –the 11th of May 1890 № 900 on the Issue Concerning the Introduction into Certificates Awarded to Graduates of Theological Seminaries Marks on Their Practical Classes in Exemplary Schools at

- Seminaries]. (1890). Cirkuljar po duhovno-uchebnomu vedomstvu, 7, 1-2. [in Russian].
5. Opredelenie Svjatejshego Sinoda [Determination of the Holy Synod]. (1892). Cirkuljar po duhovno-uchebnomu vedomstvu, 11, 4. [in Russian].
 6. Centralnii derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukraïni m. Kiïv (CDIAK Ukrainy), f. 712, op. 3 (1890), spr. 41, Delo № 41 Pravlenija Kievskoj duhovnoj seminarii o sostojanii obrazcovej shkoly pri seminarii za 1890 g. [Case № 41 of the Kyiv Theological Seminary Board on the State of Exemplary School at Seminary for 1890], 8 ark. [in Russian].
 7. CDIAK Ukrainy, f. 712, op. 3 (1889), spr. 9, Delo № 9 Pravlenija Kievskoj duhovnoj seminarii ob obrazcovej shkole pri seminarii za 1889 g. [Case № 9 of Kyiv Theological Seminary Board about Exemplary School at the Seminary for 1889], 24 ark. [in Russian].
 8. Desjatiletie obrazcovej shkoly pri Har'kovskoj duhovnoj seminarii [The Tenth Anniversary of Exemplary School at Kharkiv Theological Seminary. (1897)]. (1897). Vera i razum. Listok dlja Har'kovskoj eparhii. 17, 451-455. [in Russian].
 9. Obrazcovaja cerkovno-prihodskaja shkola pri Poltavskoj duhovnoj seminarii (1886–1896) [Exemplary Parochial School at Poltava Theological Seminary (1886–1896)]. (1896). Poltavskie eparhial'nye vedomosti. Chast' neoficial'naja, 10, 288-294. [in Russian].
 10. Otchet o sostojanii Har'kovskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha po uchebnoj i npravstvenno-vospitatel'noj chastjam za 1890-1891 uchebnyj god [Report on the state of the Kharkiv Diocesan Women's College on Teaching and Moral Education Parts for 1890-1891 Academic Year]. (1892). Vera i razum. Listok dlja Har'kovskoj eparhii, 1, 1-10. [in Russian].
 11. Tverdokhlib, T. S. (2016). Dijalnist pochatkovoï shkoly pry Harkivskomu yeparhial'nomu zhinochomu uchylshhi [The Activity of Primary School under

- the Kharkiv Diocesan Female School]. *Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshhii i zagalnoosvitnii shkolah*, 51, 391-399. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2016_51_55 [in Ukrainian].
12. Ob uchrezhdenii obrazcovoï nachal'noj shkoly pri Tavricheskom eparhial'nom zhenskom uchilishhe [About Establishment of Exemplary Primary School at Taurida Diocesan Women's College]. (1887). *Hersonskie eparhial'nye vedomosti*, 12, 234-236. [in Russian].
13. Shheglov, V. (1894). Dvadcatipjatiletie Poltavskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha [The Twenty-Fifth Anniversary of Poltava Diocesan Women's College]. *Poltavskie Eparhial'nye Vedomosti. Chast' neoficial'naja*, 17, 648-676. [in Russian].
14. Otchet o sostojanii Ekaterinoslavskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha za 1894-95 uchebnyj god po uchebno-vospitatel'noj chasti [Report on the state of the Yekaterinoslav Diocesan Women's College for 1894-95 academic year on teaching and educational respect]. (1896). *Ekaterinoslavskie eparhial'nye vedomosti. Otdel oficial'nyj*, 2, 23-32. [in Russian].
15. Otchet o sostojanii Tul'chinskogo zhenskogo eparhial'nogo uchilishha v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1892-3 uchebnyj god [Report on the State of Tula Diocesan Women's College on Teaching and Educational Respect for 1892-3 Academic Year]. (1894). *Podol'skie eparhial'nye vedomosti. Otdel oficial'nyj*, 11, 203-219. [in Russian].
16. Tverdokhlib, T. S. (2017). Organizaciya pedagogichnoi praktyky u Harkivskomu yeparhial'nomu zhinochomu uchilishhi (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Organization of Teaching Practice in the Kharkiv Diocesan Female School (the Second Half of 19th – the Beginning of the 20th Century)]. *Narodna osvita*, 2, 66-71. https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4507 [in Ukrainian].
-

17. Otchet o sostojanii obrazcovej nachal'noj cerkovno-prihodskoj shkoly pri zhenskom uchilishhe za 1890-1891 uchebnyj god [Report on the State of the Exemplary Primary Parochial School at Women's College for 1890-1891 Academic Year]. (1891). Chernigovskie eparhial'nye izvestija. Chast' official'naja, 23, 824-832. [in Russian].
18. Kostyleva, E. V. (2013). Professional'no-pedagogicheskaja podgotovka v Tavricheskom eparhial'nom zhenskom uchilishhe (1866-1920) [Theoretical and practical pedagogical training in Taurida eparchy women's school (1866-1920)]. Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'no universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Serija «problemy srednej i vysshej shkoly», 2, 56-69. [in Russian].
19. Obrazcovaja nachal'naja zhenskaja shkola pri Poltavskom eparhial'nom zhenskom uchilishhe [Exemplary Primary Women's School at Poltava Diocesan Women's College]. (1893). Poltavskie eparhial'nye vedomosti. Chast' neoficial'naja, 23, 924-936. [in Russian].
20. Shheglov, V. (1894). Dvadcatipjatiletie Poltavskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha [The Twenty-Fifth Anniversary of Poltava Diocesan Women's College]. Poltavskie Eparhial'nye Vedomosti. Chast' neoficial'naja, 20, 809-839. [in Russian].
21. Otchet o sostojanii Odesskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha za 1889-90 uchebnyj god [Report on the State of Odessa Diocesan Women's College for 1889-90 Academic Year]. (1890). Hersonskie eparhial'nye vedomosti, 7, 107-112. [in Russian].

(англійською переклала Н. Скрипник – канд. пед. наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного автомобільно-дорожнього університету)

СУЩЕНКО Андрій	127
ДІАЛЕКТИКА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	
СУЩЕНКО ОЛЕНА	154
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ТА ЕРГОТЕРАПІЇ	
ЛИСЕНКО ОЛЕКСАНДРА	175
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ФАКТОР МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПЕДАГОГІВ	
ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ	
ЛЯШКЕВИЧ АНТОНІНА	190
ІСТОРІЯ «ТОВАРИЩА» ЯК СУДНА НАВЧАЛЬНОЇ БАЗИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ (КІНЕЦЬ ХІХ – КІНЕЦЬ ХХ ст.)	
ТВЕРДОХЛІБ ТЕТЯНА	205
ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В СЕРЕДНІХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)	
ПСИХОЛОГІЯ	
МЕЛЮЯН Анаїт, САЗОНОВА Юлія, ЛАВРИК Дмитро	226
ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ФАКТОР КОНСТРУКТИВНИХ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
ЧЕРНЯКОВА ОЛЕСЯ, КОЛОМІЙЦЕВА АНАСТАСІЯ	237
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕМОЦІЙНО-ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ДО МУЗИКИ ЯК ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ЇЇ ЕМОЦІЙНОГО СПРИЙМАННЯ	
АСЛАНЯН ТЕТЯНА, ШЕВЕЛЬДІНА ОЛЬГА	260
ПСИХОЛОГІЧНІ ТРАВМИ У ФОРМУВАННІ СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ» У ЖІНОК	